

πάντα· οἱ ἴδιες. Προχωροῦμε καὶ φθάνομε στὸ τέλος ὅταν ἀκόμη δὲν εἶδαμε κἄν τὴν ἀρχή.

Παῦλος (κάθεται πάλι στὴ θέσι του). Καλά. Προσπάθει ἐσὺ νὰ λύνεις τίς ἀπορίες γιὰ νᾶσαι πάντα μέσ' τίς ἀπορίες.

(Μπαίνει ἔξαφνα ὁ Βλάει ἀπ' τὴ θύρα τοῦ βάνους χωρὶς νὰ κτυπήσει καὶ προχωρεῖ ζωηρὰ πρὸς τὸν Παῦλο).

(Ἡ συνέχεια στὸ ἐρχόμενο)

ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

“ΚΑΙΣΑΡΙΩΝ”

Οἱ κριτικοὶ τοῦ Καβαφικοῦ ἔργου τὸ διαιροῦν σὲ τρεῖς περιοχές: τὴν φιλοσοφική, τὴν αἰσθησιακὴ καὶ τὴν ἱστορική. Ἡ διαίρεσις ὅμως αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἀπόλυτη. Ἄν ἐξετάσωμε, στὴν ἱστορική περιοχὴ θὰ βροῦμε ποιήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα ἀνήκουν στὴν φιλοσοφική (τὰ φιλοσοφικά ἱστορικά ποιήματα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι τὰ «Μανουὴλ Κομνηνός», «Αἰμιλιανὸς Μονάη, Ἀλεξανδρεὺς, 628-65ῖ Μ.Χ.», «Δαρεῖος») καὶ ἄλλα στὴν αἰσθησιακὴ περιοχὴ (τὰ αἰσθησιακὰ ἱστορικά, ὅπως τὰ «Τέμεθος Ἀντιοχεύς 400 Μ.Χ.», «Ἐν πόλει τῆς Ὁσροηνῆς», «Καισαρίων»). Ὁ κύκλος τῶν ἱστορικῶν ποιημάτων δὲν εἶνε λοιπὸν ἐντελῶς ἀνεξάρτητος καὶ ἂν θέλαμε νὰ τὸν παρουσιάσωμε μὲ σχῆμα, θὰ τὸν παριστάναμε νὰ τέμνη τοὺς δύο ἄλλους.

Στὰ φιλοσοφικὰ ἱστορικὰ ποιήματα εἶνε χυμμένες οἱ θεωρίαι τοῦ ποιητοῦ. Τὰ πρόσωπα, οἱ ἥρωές των — φανταστικά δημιουργήματά του, σὲ πολλὰ — εἶνε σύμβολα φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, πού θὰ μπορούσαν νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ στὴν σημερινὴ ζωὴ, γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἢ τὴν ὁμαδικὴν δράσι.

Στὰ αἰσθησιακὰ ἱστορικά, ὁ Καβάφης αἰσθάνεται, καὶ συγκινεῖται μὲ τὰ πρόσωπα πού μᾶς παρου-

σιάζει. πρόσωπα ἢ ἀληθινὰ πού τὸν ἐνδιέφεραν καὶ τὸν ἐνέπνευσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἱστορικῶν μελετῶν τούτῃ, ἢ φανταστικὰ τοποθετημένα σὲ ὀρισμένην ἐλοχί.

Ἡ ἱστορία ὑπῆρξε γιὰ τὸν Καβάφη, μπορῶ νὰ πῶ, ἀνάγκη τῆς ζωῆς του (1). Ἐγεννήθηκεν ἱστορικός· κι ἂν δὲν ἐξεδήλωσε τὴν ἱστορικὴ του κλίσι καὶ τὴν ἱστορικὴ του πολυμάθεια μὲ καθ'αυτὸ ἱστορικὰ συγγράμματα, τὸν διαβλέπομε ὅμως τέτοιον στὰ ἱστορικά του ποιήματα. Καὶ δὲν πρέπει νὰ λυπόμαστε — ἂν δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωροῦμε κ' εὐτύχημα — πού δὲν ἔγραψεν ἱστορία, γιὰτὶ μᾶς ἐπαρουσίασε μὲ τὸν δικό του ἀποκλειστικὰ τρόπο, ὑπὸ τὸ πρῖσμα, νὰ ποῦμε, τοῦ καλλιτεχνικοῦ Ἐγὼ του, ἐκείνες τὲς γραμμὲς πού τὸν ἐσταμάτησαν κ' ἐδόνησαν τὸν ἐσωτερικό του κόσμον ἀπὸ συγκίνησι ἢ ἀπὸ πάθος. Καὶ συνεπλήρωσε τὰ κενά, τὲς λεπτομέρειες πού, ἂν γιὰ τὸν ἱστορικογράφον ἀναγκαστικὰ δὲν εἶχαν σημασία, γιὰ κείνον ὅμως, ποιητὴ, εἶχαν πολὺ μεγάλη.

* *

«Ὅταν κατώρθωσα τὴν ἐποχὴ νὰ ἐξακριβώσω
θᾶψινα τὸ βιβλίον ἂν μιὰ μνεῖα μικρὴ,
κι ἀσήμαντη, τοῦ βασιλέως Καισαριῶνος
δὲν εἴλκυε τὴν προσοχὴ μου ἀμέσως.....

Ἄ, νά, ἦρθες σὺ μὲ τὴν ἀόριστη
γοητεία σου. Στὴν ἱστορία λίγες
γραμμὲς μονάχα βρῖσκονται γιὰ σένα,
κ' ἔτσι πιὸ ἐλεύθερα σ' ἐπλάσα μὲς στὸν νοῦ μου».

Ἐλάχιστες πληροφορίες μᾶς ἔχουν περισωθεῖ γιὰ τὸν Καισαριῶνα, κι ἀπὸ τὲς ἐλάχιστες αὐτές, δὲν γνωρίζομε ἀπὸ κανέναν ἱστορικό, ἂν ἦταν ἕμορφος ἢ ὄχι. Ἄν δὲ παλαιότερα, στοὺς «Ἀλεξανδρινούς Βασιλεῖς», (2) ὁ Καβάφης μᾶς ἐπαρουσίασε τὸν ἀνσκηρυττόμενον Βασιλέα τῶν

(1) «Τὴν ἀνακούφιση πού ἡ φύσις δὲν μπορεῖ νὰ δώσει στὸν Καβάφη, τὴν βρῖσκει ὅμως στὴν ἱστορία» (Γ. Βρισμιτζάκη: Τὸ Ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη).

(2) Τὸν Καισαριῶνα ὁ Καβάφης τὸν ἐθυμῆθηκε καὶ στὸ ποίημά του «Τυανὲς Γλύπτης».

Βασιλέων Καισαρίωνα «ὄλο χάρι κ' ἔμορφιά», ἀπλῶς τὸν ἐφάντασθηκε τέτοιον.

Ἡ ἔλλειψις κάθε λεπτομέρειας γιὰ τὴν μορφή τοῦ Καισαρίωνος ἔδωσε στὸν ποιητὴ ἀπόλυτη ἐλευθερία δημιουργίας μὲ τὴν φαντασία του. Κ' ἡ δημιουργία τῆς φαντασίας του, σὲ τέτοια περίπτωσι, εἶνε ὁ αὐθόρμητος συνδυασμὸς ἐντυπώσεων δικῶν τοῦ ἀποκομισμένων, σὲ διάφορες «μέρες» τοῦ βίου του, ἀπὸ ἔρωτας ἀτελεῖς, «καίτι μισοειδωμένα πρόσωπα ἢ γραμμὲς» (ποῦ ἐκόμισε εἰς τὴν Τέχνη), ἀπὸ τὴν ἔμορφιά, τὴν ὁποία «ἔτσι πολὺ ἀτένισε, ποῦ πλήρης εἶναι αὐτῆς ἢ ὄρασίς του.» (1)

Καὶ ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς στὴν Τέχνη του ξέρει καὶ σχηματίζει, συμπληρώνοντας, Μορφήν τῆς Καλλονῆς, τῆς Καλλονῆς ποῦ εἶνε τὸ ἰδεῶδες του :

«Σ' ἔπλασα ὠραῖο κ' αἰσθηματικό.

Ἡ τέχνη μου στὸ πρόσωπό σου δίνει
μιὰν ὄνειρώδη συμπαθητικὴ ἔμορφιά.»

Καὶ τόσο πλήρως τὸν φαντάζεται, ποῦ ἀργὰ τὴν νύχτα, μέσα στὴν ρέμβη καὶ τὴν ὑποβολή καὶ μὲ τὸ λίγο φῶς τῆς λάμπας του ποῦ σβύνει, δραματίζεται... καὶ θαρρεῖ πῶς ὁ ὠραῖος ἔφηθος μπαίνει μὲς στὴν καμαρά του, τοῦ φαίνεται ποῦ ἔμπρός του στέκεται...

Τὶ θελκτικὴ, τὶ ὑπέροχη ὄπτασι! Στὰ μάτια του μπροστὰ ἓνας Καισαρίων, ἓνας πανέμορφος δεκαεπταεῖς ἔφηθος, «γενιὰ παλιὰ τῶν Μακεδόνων», ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ τελευταία αὐτὴ λεπτομέρεια εἶνε ἴσως λίγο ἐπουσιώδης, ἐφ' ὅσον ἓνα παιδὶ τῆς ἡλικίας του, ἐν ὅσῳ ζοῦσε μιὰ βασίλισσα ποῦ τὴν ἐλέγανε Κλεοπάτρα, δὲν θὰ μπορούσε βέβαια νὰ πράξῃ τίποτε ποῦ νὰ ἐσήμαινε ὅτι βασιλεύει. Καὶ ποιὸς ξέρει αὐτὸ τὸ παιδὶ πῶς θὰ ζοῦσε. Διάγοντας μὲ τὸν παιδαγωγὸ του τὸν Ρόδωνα καὶ τοὺς φίλους του μέσα στὸ παλάτι, δὲν θάταν παρὰ ἓνας χαῦδεμέ-

(1) Τὲς διαφωτιστικὲς αὐτὲς γραμμὲς μᾶς τὲς δίνει ὁ ἴδιος μὲ τ' ἀλληλένδετα ποιήματά του "Ἐτσι πολὺ ἀτένισα — " καὶ "Ἐκόμισα εἰς τὴν Τέχνη". Τὸ τελευταῖο, ἀναλυόμενο (εἶνε τὰ νοήματά του τόσο συμπυκνωμένα!), θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσῃ ὁλόκληρη θεωρία τῆς Τέχνης.

νος ἔφηθος. Ἄλλὰ τί σημαίνει; Γι' αὐτὸ ἴσως ὁ ποιητὴς νὰ βλέπῃ τὸ πρόσωπό του ἔρωτικό, ὁ νοῦς του νὰ πηγαί-
νῃ καὶ πάλι στὸν πλατωνικὸ Χαρμίδη, ὅπως τὰ μεσάνυχτα
ἐκεῖνα, τὴν ὥρα πού ἡ σελήνη ἐφώτιζε τὸ πρόσωπο τοῦ
φίλου Ρέμωνος «ἐν πόλει τῆς Ὀσροηνῆς».

Ἄλλ' ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος φανερώναται ἡ τραγικὴ ἀπο-
ψις, κατὰ πολὺ τραγικώτερη παρὰ στὴν περίπτωσι τοῦ
πληγωμένου Ρέμωνος. Ὁ Καισαρίων βρίσκειται αὐτὴν τῇ
στιγμῇ

«μὲς στὴν κατακτημένην Ἀλεξάνδρεια»!

Τίποτε δὲν θυμίζει πιά τὸ «Εἴμ' ὁ Λαγίδης, βασιλεύς.
Ὁ κάτοχος τελείως (μὲ τὴν ἰσχύ μου καὶ τὸν πλοῦτο μου)
τῆς ἡδονῆς». Ὁ Ὀκταβίος εἶνε ἤδη κύριος τῆς πόλεως.
Ὁ θόρυθος, κ' ἡ σύγχυσις κ' οἱ κραυγὲς τοῦ λαοῦ, ἀνά-
μεσα στὶς ὁποῖες ἴσως ξεχωρίζουν τὰ δυνατὰ διαγγέλματα
τοῦ κατακτητοῦ καὶ συγκεχυμένους ἐπευφημίαις, φθάνουν
ἀπόμακρα, ὡς τ' αὐτιά του. Ἡ βασίλισσα μητέρα του καὶ
ὁ περίφημος Ρωμαῖος ἐρωμένος της δὲν ὑπάρχουν πιά
στὴν ζωὴ. Τ' ἀδελφί του ὁ Ἄγνυλλος ἀπώκεφαλίσθηκε
μπρὸς στὰ πόδια τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μὲς
στὸ ἡρῶο πού ἡ Κλεοπάτρα εἶλεν ἀφιερῶσει στὸν δικτάτορα.
Ἄλλοίμονον! ἡ ἴδια τύχη τὸν περιμένει κι αὐτόν. Ἡ μοι-
ραία καταστροφὴ — πού ἀρχή της εἶχε τὸ κοσμοϊστορικὸ
δρᾶμα πού ξετυλίχθηκε στὰ νερὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου
— «ἐξαφνικῇ, ραγδαία πέφτει ἐπάνω του... καὶ τὸν σινε-
παίρνει».

Καὶ ναὶ μὲν, ἂν καὶ «χλωμὸς καὶ κουρασμένος»,
ὅμως «ιδεώδης ἐν τῇ λύπῃ του», ἐξακολουθεῖ νὰ συγκινῇ
αισθητικὰ τὸν ποιητὴ — δὲν μπορεῖ ἐν τούτοις νὰ μὴν
τοῦ κινήσῃ καὶ τὸν πειρὸ βαθὺν οἶκτο:

«ἐλπίζοντας ἀκόμη νὰ σὲ σπλαχνισθοῦν

οἱ φαῦλοι — πού ψιθύριζαν τὸ Πολυκαίσαρίη».

Φαῦλον ἀποκαλεῖ ὁ ποιητὴς τὸν Ἄρειο. Φαύ-
λους ἀποκαλεῖ τοὺς συμβούλους τοῦ Ὀκταβίου. Στέκεται
στὸ ἀυστηρῶς ἠθικὸν ἐπίπεδο.

Κι ὅμως γιὰ ἓναν βαθὺ γνώστη τῆς ἱστορίας τῆς ἐπο-
χῆς ἐκείνης, γιὰ ἓναν πού παρηκολούθησε μὲ προσοχὴ τὰ
γεγονότα καὶ πού δὲν τοῦ ἐξέφυγεν οὔτε ἡ παραμικρότερη

λεπτομέρεια, σὺν τὸν Καθάφη, ὁ φόνος τοῦ — ἔστω — ἁθώου Καισαρίωνος, ποῦ ἐπλήρωνεν ὁμως τὶς ἁμαρτίες ἄλλων, δὲν θὰ μπορούσε νὰ κἀνῃ καὶ τὴν ἐντύπωσι ἀσυνήθιστης κακουργίας.

Ἡ ἴδια ἡ μητέρα τοῦ Καισαρίωνος, κατὰ τὴν διαμονή της στὴ Ρώμη, εἶχεν ἐνεργήσει νὰ σφαγῇ ἡ ἀδελφή της Ἀρσινόη μέσα στὸν νάο τῆς Λευκοφρόνης Ἀρτέμιδος, ὅπου εἶχε καταφύγει γιὰ νὰ σωθῇ — λίγον καιρὸ ἀκριβῶς πρὶν πείσῃ τὴν τριανδρία Ἀντωνίου, Ὀκτάβιου καὶ Λεπίδου νὰ βγάλουν τὸ ἐπίσημο διάταγμα ποῦ ἀνεκήρυττε τὸν γυιό της διάδοχο τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στέμματος. Μήπως ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἀσυνήθιστη σὲ τέτοια ἀποικοπιαστικά, γιὰ μᾶς, ἀνοσιούργηματα; Ἄς μὴ ξεχνᾶμε τὲς προγραφὲς τῶν Ρωμαίων δικιτάτορων, μὰ πρὸ παντὸς τὴν τρομερὴ ἐκείνη τοῦ Σύλλα, ποῦ πενήντα δύο χρόνια πρὶν εἶχε βουτήξει τὴ Ρώμη στὸ αἷμα ἑκατὸ περίπου χιλιάδων προγεγραμμένων, καὶ τὴν ὁποίαν οἱ γεροντότεροι θᾶχαν ἀκόμη ζωντανὴ ἀπὸ τὴ φρίκη στὴ μνήμη τους. Κ' ἡ ζωὴ ὕστερ' ἀπ' ὅλα αὐτά, ἔδινε μιὰν ἐντύπωσι κάτι πολὺ πρόσκαιρον. Ἡ ἀνθρώπινη καρδιὰ εἶχεν ἀμβλυθῆ, δὲν ἤξευρε καλὰ-καλὰ τί θὰ πῆ οἶκος ἡ φιλαντία καὶ ὁ ἐγώκεντρισμός ἐβασίλευαν. Ὁ φόμος καὶ ἡ δηλητηριάσις ἦταν πολὺ συχνὰ τὸ μέσο τῆς διαδοχῆς καὶ τῆς ἐπιθιώσεως.

Στὴν περίπτωσι τῆς θανάτωσεως τοῦ Καισαρίωνος δὲν εἶχε καὶ πολὺ ἄδικο πολιτικῶς ὁ Ἄρειος, παρωδῶντας ἕναν Ὀμηρικὸ στίχο, ⁽¹⁾ νὰ υποδείξῃ στὸν πανίσχυρον Ὀκτάβιο ὅτι δὲν θᾶταν φρόνιμο, θᾶταν μάλιστα ἐπισφαλὲς νὰ ζοῦν συγχρόνῳ; δύο Καίσαρες. Ἀφίνω ποῦ ὁ Ὀκτάβιος ἀκόμη θὰ θυμόταν τὲς ἀνάτριχίλες ποῦ θὰ τοῦ προξενούσαν στὴν Ἀπολλωνία, ὅταν ἐσπούδαζεν, οἱ εἰδήσεις ὅτι ὁ θεὸς πατέρας τοῦ ὁ Γούλιος ἐμελετοῦσε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν γυιό του τὸν Καισαρίωνα ὡς διάδοχό του — διαδόσεις, πού, ἂν πιστέψωμε τὸν Δίωνα Κάσσιο, ἔβαλαν τὸ ἐγχειρίδιο στὰ χέρια τοῦ Κασσίου καὶ τοῦ Βρούτου, τὴν μοιραίαν ἡμέρα τῶν Μαρτίων Εἰδῶν. Ἄλλ' ὁ κίνδυνος γιὰ τὸ μέλλον ἦταν πολὺ πιθανός. Ποιὸς ἐβεβαίωνε τὸν Ὀ-

(1) "Ὅθκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἰς κοίρανος ἔστω".

(Ἰλιάδος Β, 204)

κτάβιο πὼς ὅταν τὸ παιδί μιᾶς Κλεοπάτρας, ὁ Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ Φιλομήτωρ ἄλλως τε, ἀνδρώνονταν, δὲν θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ ἐπιβουλεύθῃ τὸν καταστροφέα τῆς δυναστείας τῶν Λαγιδῶν πὸν ἔβασίλευσαν ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες καὶ νὰ διεκδικήσῃ τὸν θρόνον τῆς Αἰγύπτου πὸν τώρα προορίζονταν γιὰ Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία; γιατί δὲ ὄχι καὶ τὴν ἐξουσία τοῦ πατέρα του;

Ὁ ποιητῆς ὅμως ἔχει μπροστά του τὸν ὠραῖο σὰν ὄνειρο, τὸν αἰσθηματικὸν ἔφηβο, μὲς στὴν ἔστια τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Ἀλεξάνδρεια καὶ, παρα βλέποντας ὅλα, δὲν μπορεῖ νὰ παρηγορηθῇ ὅσο σκέπτεται ὅτι πλησιάζει ἡ ὥρα πὸν θάρθουν νὰ τὸν ἀποσπάσουν γιὰ νὰ τὸν σκοτώσουν. Μὲ συγκρατημένο πόνο ἀτενίζει τὴν ἰδεώδη ἔμορφιά πὸν μέλλει, ἔτσι πρόωρα, νὰ ἐπιστρέψῃ «εἰς τὸ μεγάλο Τίποτε... ἀπ' τὴν ζωή».

Δὲν ἐπεκτείνεται σὲ λεπτομέρειες, οὔτε ἀφίνεται σὲ θρήνους. Μὲς στὴν ὑποβλητικὴν ρέμβη, ἡ αἰσθητικὴ συγκίνησης στὴν ἀρχή, ἡ θλιερὴ ἀγωνία ἀργότερα, στὴν ἰδέα τοῦ χαμοῦ τῆς ἔμορφιάς πὸν μὲ τὴν ὄρασί του ἀπολαμβάνει, εἶνε ἐντελῶς ἐγκεφαλικά, εἶνε Καβαφικά.

Ἡ στωϊκὴ ἀποδοχὴ τῶν τραγικῶν ἀπόψεων ἀπὸ τὸν φιλόσοφο ποιητῆ, πὸν στὸ κάθε τι ὅμως γυρέθει καὶ βρίσκει καὶ τὸ κυλλιτεχνικὸ μέρος, εἶνε καὶ σ' αὐτὸ τὸ ποίημα φανερὴ. Κι ἀνάμεσα στὴν ἀπλὴ διατύπωσι τῶν ἐνοιῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ δράματος, μὲ τὰ «μισοκρυμένα, μὲς τὲς φράσεις του», (1) διαβλέπομε ἐκεῖνα πὸν θέλει νὰ πῇ ὁ ἀριστοτέχνης δημιουργός, ἐκεῖνα πὸν μᾶς ὑποβάλλει...

(1) Ἐνὰ σχόλιά μου αὐτὰ ἀνέφερα πολλές ἐκφράσεις ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Καβάφη, τὸ ἔκαμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ ἐκφράσεις αὐτὲς μοῦ εἶνε προσφιλεῖς, καὶ γιὰ νὰ δείξω πόση ἀδιάσπαστη ἐνότης ὑπάρχει στὸ κλασσικὰ ἐπιγραμματικὸ αὐτὸ ἔργο.